

Съдържание на откъса

В М Е С Т О П Р Е Д Г О В О Р

Р А З К А З Ъ Т

Е П И Л О Г

В М Е С Т О П Р Е Д Г О В О Р

Миналото лято /Най-вероятното датиране е 1978-1979г., когато историкът от БАН н.с. Васил Василев и Димо Кисьов са в блико сътрудничество и заедно участват в археологически експедиции /бел. Съст./

археологът В.Василев ме замоли да напиша очерк за средновековната крепост на връх Урвич, която се намира на три километра южно от село Боженица в Ботевградския дял на Стара планина. Повод да ѝ се обърне внимание бе скалата с надпис, открит през зимата на 1918 година, след като буря изтръгва от корен израстналия върху нея вековен явор. Разчетен и публикуван от проф.П.Мутафчиев, надписът гласи:

Аз Драгомир писах.

*Аз севаст Огнян бях при цар Шишман кефалия
и много зло патих. В това време турците воюваха.*

Аз се държах за вратата на цар Шишман.

Тези слова, адресирани към бъдещите поколения преди шест столетия, са били не веднъж коментирани от историците — давани са заключения за годината на написването им, правени са догадки относно личността на техния автор.

Според някои от учените севаст Огнян е бил местен боляр, запазил административната си власт и при турците, като е заръчал да се направи надписа след покоряването на България. Други — смятат, че надписът е изрязан в скалата непосредствено преди падането на крепостта, тъй като е започнат без предварително да е оразмерена площта — буквите отначало са големи, после издребняват и за да се смести текста някои от тях са пропуснати.

Историята нищо не споменава за севаст Огнян, затова се получава и колебание в определянето на селищата и земите, върху които се е простирала неговата власт.

Известно е, че севаст е почетно звание давано на заслужили боляри, а кефалиите са били административни и военни управители на големи градове или области. Много от тях са се стремели да бъдат колкото се може по-самостоятелни и използвайки различни неудачи на царската власт, са успявали в това. Такива самостоятелни феодали, във времето за което говорим, са били: Иванко — владетелят на днешна Добруджа, Вълкашин и неговия син Марко в Прилеп, кюстендилският Константин, братът на Вълкашин — Углеш и други. Някои от тези кефалии се стремели и към по-висши титли — воеводски, деспотски и дори кралски.

Тогава подялбата на държавата между цар и боляри е било нещо обикновено, диктувано от историческото развитие на обществото, и не е учудвало никой. Феодализмът е налагал делене на земите, като царят е бил най-силният феодал, а в някои европейски страни и само пръв между равните. Така, не само от сантиментални причини, а от политически съображения и навярно от известна безпомощност, цар Иван Александър дава видинската област на своя първороден син Иван Срацимир и "търпи" боляри, които малко или повече са независими от него.

Поради слабата централна власт на държавата, можем да си обясним и успехите на малоазиатските нашественици. Дивите и зле въоръжени османски пълчища не са се биели по правилата на военното изкуство, не са влизали в рицарско единоборство; те просто са търсили земи за заселване, ръководени от силно централизирана султанска власт и войнстваща вяра, задоволяваща предимно житейските им нужди. Средновековният начин на управление напълно спомага варварите да постигат целта си: без да срещат на пътя си големи войскове части, султаните успяват да съсредоточават огромни пълчища срещу крепостта на някой полусамостоятелен феодал, и въпреки героичната съпротива, да я превземат, да унищожат или отвлечат населението.

Така, докато балканските владетели мъдруват и не могат да се освободят от мисълта за личните си интереси, турците превземат крепост след крепост, завладяват важни градове и пътища и постепенно напредват към столиците на балканските владетели, без да бързат и рискуват.

Турците стъпват на Балканския полуостров през 1335 година, завладяват го едва през 1396 година, а Цариград — петдесет години по-късно. През този дълъг период на завладяване султаните са се стремили да не допускат осъществяването на коалиция между балканските владетели и, ако е имало такава, те още в самия ѝ зародиш са я разгромявали. Турците са били варвари, но, изглежда, водачите им не са били

глупави... До това заключение стигнах, след като Василев ми припомни историята, преди да ме заведе на Урвич.

.....

РАЗКАЗЪТ

В последния ден на месец юни на лето господне 1393-то, в Търновград пристигна прашен странник и поиска от челника на дворцовата стража да го пусне да се яви при царя. Челникът огледа дрипавите му дрехи, помисли го за бежанец, и го отпрати към манастира «Света Троица», където патриархът бе наредил да настаняват и прехранват прокудени от нашественика християни.

Странникът настоя да се види с царя, защото носел важни вести от сестра му — султанката. Челникът присви очи:

«Откак султан Мурад бе убит, госпожа Тамара не бе се обаждала; навярно и тя е умряла, а просякът я съживява, за да изкопчи някоя златица. Трябва хубавичко да се поразпита с бича, за да се разбере дали казва истината или лъже.»

Усетил намерението на челника, странникът го стрелна със строг поглед и му заяви, че дума няма да отрони, докато не види царя.

— Дай писмото от госпожа Тамара!

— Нямам писмо, нямам име, нося лоши вести.

Странникът седна, без да го поканят, извади от торбата си комат сух хляб и започна бавно да го ръфа.

Челникът обиколи няколко пъти стражницата, като чоплеше с пръст лявото си ухо, сякаш то му пречете да вземе решение; още веднъж огледа дъвчещия странник, пооправи кожената си ризница и с мърморене се отправи към дворцовата приемна, където боляринът Янул драскаше с перо по някакъв дълъг лист. Челникът с уважение на неграмотен изчака боляринът да оближе перото, да го топне в чернилницата, послуша тънкото скърцане по хартията и леко се изкашли.

Боляринът, без да повдигне глава, го запитва защо е дошъл.

— Някакъв дрипльо иска да говори с господаря. Носел уж вести от госпожа Тамара — уплашен да не го мъмрят, с вдървен глас обясни челникът.

Боляринът знаеше как царят копнее за новини, пък те дори и да са лъжливи, заповяда на челника да доведе вестителя и влезе в двореца. Когато се завърна, завари странника още да дъвче сухия хляб.

— Остави торбата и тръгвай! Целуни ръка на царя, малко говори и не се застоявай! Поискаш ли пари, по гърба ти ще играе тоягата!...

Странникът отхвърли с пръсти дългата си коса назад и тръгна

след Янул. Извървяха тъмен коридор и влязоха в неголяма стая, където прав ги чакаше царят, облечен в сива власеница, препасана с червен колан. Беше блед, попрегърбен, с прошарена вече кафява брада. Нищо царствено нямаше в осанката му, а и очите му, големи като на жена, гледаха меко и някак си виновно.

Странникът нито падна на колени, нито му целуна ръка, само сведе рязко чело и преди да заговори изгледа болярина.

— Няма какво да крия от верните си хора — след като освободи Янул каза царят, помълча и добави: — Участиа на всинца ни е еднаква. Господ да ни пази!

— Не бива да призоваваме бога в тежки дни, след като не сме се сещали за него в радостните.

— Исихаст ли си?

— Исихастите с а начетени г лупаци, чиито мисли са забулени от многословие. Те са някакви самотни птици самоопиващи се от порой евангелски цитати. Нямало е кой да ме храни, за да имам време за книгите...

— Тогава какъв си? — запита го царят.

— Дромар. Свирач и смешник, обикалящ пътищата и мегданите за един хляб и за една чест... Царю, не съм дошъл да те занимавам с неволята си, а да ти съобща страшна новина: Баязид отново събира пълчищата си и ги прехвърля през морето. Решил е да те смачка завинаги.

По лицето на Шишман пробяга разочарование.

— Това ли ти е важната вест?

— Малка ли е?

— Знам я от самия Баязид. Тръгвал, за да заселва с неверници Карвунската хора. Била оголяла земята на Добротица... А ти защо си излъгал, че носиш известие от моята сестра?

— Това е известието. Нейната прислужничка ме намери на пазара в Бруса и ме закле да те намеря и известя за страшната беда, която очаква царството ти... От шепотниците си султанът научил за всичко онова, що си гласил с влашкия воевода Мирча и със сръбския крал Стефан Лазаревич. Не сте ли се надумали напролетес да отвоювате завзетото? Не събираш ли войска? Не укрепваш ли стените на Търновград и на Никопол? Баязид бил разярен загдето си точил нож зад гърба му. Неверникът има очи и уши навсякъде, дори в палата ти, та затова не исках да говоря пред болярина...

Царят посочи на Дромар стол и седна срещу него.

— Как е сестра ми?

— Жива-умряла, затворена с всички жени на стария Мурад в къща каменна, пазена от черни евнуси. Оплаквала съдбата си. И твоята и на България оплаквала...

Царят се замисли: И този път водените уж в пълна тайна преговори между него, Мирча и Лазар бяха достигнали до ушите на Баязид.

Дълго време Мурад и синът му търпяха изневерите му, за да му прощават. Та нали само той и покойният Иванко не дадоха нито един боец за турските походи и само унижението в тежък час е спасявало и него, и малкото останало от бащината му България? И този мразец го брат от Бдин, нито веднъж не му се притече на помощ. Две хиляди конници поне да му бе изпратил щеше да се справи с десеторно по-голямата вража войска, въоръжена с дрянови лъкове и ръждиви ятагани... Всичко му беше ясно от самото начало — от мигът когато седна на проклетия престол, вмирисан от угодничество, от кухо ласкателство и лицемерно покорство.

«Яжте, пийте и знайте, докато Иван Александър царува, никому зло няма да се случи. Проклетата да е Византия!»

Тези бащини му думи, изричани не веднъж на болярските гуляи, непрекъснато звучаха като присмех в ушите на престолонаследника. А болярите венцеславеха стария цар, подмигваха си хитро и го лъжеха... Не виждаше ли, че го играят или не желаше да си хаби нервите? А може би и беше твърде самонадеян. Та нали рядко цар царува четиридесет години и умира на собственото си ложе от старост, сред домашни и царедворци, в облаци от упойващ темян и шепот на молитви.

Иван Александър умееше да котка своите подвластници — те го ласкаеха, той ги възнаграждаваше; той си затваряше очите пред незаконието, което вършеха, те не го одумваха, когато се напиваше и събираше най-убавите моми на царството си да му прислужват; когато обърнал доста от позлатените пахарки с вино подкачаше с дрезгав глас някоя мръсна кръчмарска песен. Всеки знаеше слабостите му и в мигове на настроение боляри и игумени му поднасяха хрисовули за дарение, върху които той щедро слагаше държавния печат. И така: мери, гори, селища и крепости се откъсваха от царството, с пот и кръв събрано от Асеновци, за да се превърнат в джуджета-царства, върху които властваха алчни севастии и епископи.

Щедър беше царят, затова никой не пусна отрова във виното му, нито заби стрела в гърба му по време на лов. Щедър беше, защото болярите не избраха за български цар Балик, в чийто жили течеше кръвта на Тертеровци, а него — веселякът, обещаващият всекому власт, земя и санове — ловешки кефалия. Човекът, който даваше право на всекиго да изповядва своята вяра и ерес, любезен с всекиго: с венецианските и генуезки търговци, с евреите-лихвари та дори и с османлийските отреди пристигнали да плякосват Тракия. Мразеше единствено Византия,

както я мразеше всеки обикновен българин. И не понасяше караниците било между болярите, било в дома си.

Сменяше жените си, не заради спечелване на съюзници (през ума му и не минаваше, че може чрез тях да върши дипломация). Неговите жени му бяха просто любовници и щом му омръзваха или започваха да му дотягат с ревността си, изоставяше ги. Щом Теодора се нацупи и започна да подстрекава сина си, за да си няма главоболие набързо разреши въпроса: Теодора — в манастир, а Срацимир изпрати в Бдин. Балик откъсна земята му от Варна до устието на Дунав — нищо. Нека си чука главата с вироглавите узи, печенегите и кумани! Вълкашин се укрепил в Прилеп и се провъзгласил за крал; щом му се прищяло да бъде крал на педя земя нека да си бъде крал. А на Константин от Велбъжд ще дам керка си да му стане жена, за да не ми се толкова ежи...

«Добре си царуваше баща ми. С отцепниците не се караше, дори канеше синовете и дъщерите им в Търновград, да се поизучат, да се поотракат... Вятър! Викаше ги, за да им се радва на младостта и силата, за да не скучае, за да му завиждат чуждите владетели на свитата. Затова търпеше и писачите на евангелия, и рисуващите на икони. Не им четеше изографисаните евангелия, нито се интересуваше от езиковите реформи на монасите, понякога само засукваше мустак пред някоя гърдеста богородица — и толкоз. Щастливи времена — щастлив цар...»

— Да си вървя ли, господарю? Прощавай за лошото известие!

Шишман се стресна. Беше забравил, че при него има човек.

— Благодаря ти, страннико. Ти само потвърди онова което предчувствах. А моите предчувствия са винаги злокобни...

Шишман се надигна, отвори сандъче, взе няколко сребърни гроша и когато протегна ръка да ги подаде на Дромар видя, че шепата, на странника е пълна със златици. Отстъпи. Такава обида никой не му бе нанасял досега.

— Не се сърди, господарю, а ги вземи. Спечелени са честно. Ти дълго мълча и аз всичко разбрах... Златото е малко — то няма да те направи нито по-богат, нито по-щастлив, но сигурно ще ти потрябва — каза Дромар, отвори сандъчето и пусна златиците в него.

— Беден съм и не се страхувам, че ти го казвам — пошепна царят. — Вземи тези грошове с lika ми за спомен. И знай, че в този палат никой не е носил, а е вземал. И сега единственото злато, което има в хазната е твоето... Скиптьърът, короната, пропендулите на царицата, златните съдове на баща ми — всичко е заложено и се намира във Венеция. Трябва оръжие, трябва коне...

— Твоите боляри и попове имат пари, господарю. Заравят ги в

земята с надежда някога да ги изкопаят. Свидай ги, поискай им парите и ако откажат ги обеси! Един цар не бива да бъде беден. Златото е по-силно от мечовете и копията, царю. Един убиец за шепа злато може да свърши повече работа, отколкото многобройна войска. Много пътища съм извървял, много земи съм преброял и до тази проклета истина съм стигнал. Какво е Венеция? Какво е Генуа? Някакви градове, а владеят света, защото имат злато...

— Имат злато, но имат и глави които знаят как да го събират и харчат. И да обеса болярите и поповете, те пак няма да изровят златото. Който е свикнал само да взема, мъчно дава. Времената са по-лоши от всякога. Хората проливат кръвта си, не мога да ги ограбвам сега, когато трябва да ги сплотявам...

Влезе боляринът Янул и прекъсна разговора им. Той изгледа недоволен Дромар и съобщи за пристигането на севаст Огнян. И преди да е получил отговор на царя, дали да го пусне, зазвъняха шпори и вратата се изпълни с едрият и мустакат урвички кефалия.

— Царю, поздрав от върховете на моя край! — неумело подви крак той, отново се изпъна и разкърши рамена. — Водя ти двеста левенти на коне и петдесет биволски коли със зърно. Тъй си заръчал! Очите на Шишман светнаха, сякаш в двореца бе полъхнал свеж вятър.

— Ех, Огняне, ако всички кефалии бяха като тебе, до бяла брада бих царувал...

— Аз не за царуването, аз за приятелството, царю... Я, кого виждам в палата ти? Да не си решил керката да жениш, та си викнал свирача?... Ей, Дромаре, помниш ли?

— Помня, Огняне. Доброто нивга не се забравя... Оня владика заповяда да ме набият на кол, защото му рекох, че е изменник и ти ме спаси. Прав бях: когато София падна, той пръв се обряза, плю върху кръста и сложи чалмата...

— Царю, прощавай, ама с Дромар си имаме далечно познанство. От времето когато беше свирач при бан Янко, мир на праха му! Той ми помогна да открадна керка му, мойта изгора и добра невеста, бог да я прости!

— Бог да прости и нея и баща ѝ! — прошепна царят, приближи се към прозореца и се загледа в ленивите води на Янтра, в която се отразяваха крепостните кули.

Денят преваляше и гласовете на разноезични търговци го изпращаха с надежда да примамят някой закъснял купувач. Камбаната на патриаршеската църква удари и десетина други я последваха. Този зов

за вечерната молитва накара всеки гражданин да се прекръсти, а записаните в игра на кокълчета стражници да потеглят към кулите. Чу се и стърженето на синджирите на моста пред главната крепостна врата. Баязид бе заповядал да не се вдига никога, но Шишман сякаш напук на неговите съгледвачи, му бе отменил заповедта. С такива дребни работи се мъчеше да си даде кураж, че е още цар, а не победен васал. Този път шумът от вдигането на моста сбърчи челото му. Султанът не забравяше и щеше да му иска сметка за всяко нещо, което бе сторил против волята му, а Шишман отново трябваше да се прави на гламав и по детски да му се извинява...

«Един кефалия можа да ми доведе от планината двеста конника и петдесет коли със зърно, а моят брат е цар и грехът не си дава. Прав е бил Баязид, когато е убивал братята си!»

— Огняне, ако отстъпя трона си на Срацимир, а аз се покалугеря, дали няма да е по-добре за България?

— Какво—о? — сякаш недочул провикна се севастът.

— Нищо! Поразмислих се на глас... Хвала ти за всичко! Върви да си починеш, път си бил. И на тебе хвала, Дромаре! И аз помня доброто, що ми е сторил някой и ако имах земя, от свирач на кефалия бих те направил.

.....

Е П И Л О Г

Сюлейман не намери нито един жив защитник и от яд заповяда да се изравни крепостта със земята.

След две години и Срацимировото царство падна и цялата българска земя потъна в непрогледен мрак.

Но, "не се гаси туй що не гасне" — из пепелищата бяха останали живи въгленчета, които някои от потомците на севаст Огнян трябваше да раздухат, за да пламнат сърцата на поробените.

Калугерите се завърнаха на Урвич, разчистиха руините на изгорелия манастир и върху основите на храма божий изградиха малък параклис, за да се черкуват останалите живи. Там където царицата-игуменка бе приютила вдовиците с техните деца изникна селище — село на божиците.

Дромар намери останките на севаст Огнян и ги погребва на поляната под Урвич. Кръст каменен поби над тях. И на всяка шеста неделя от възкресение Христово край него се стичаха всички планинци, за да почетат слепия, който приживе най-ясно виждаше...